

ks. Jerzy Kułaczkowski, Stalowa Wola

GŁÓWNE PROBLEMY WYCHOWANIA MŁODZIEŻY W WIEKU DOJRZEWANIA

Lata adolescencji są obecnie uznawane za okres mający bardzo duże znaczenie dla rozwoju człowieka w ogóle, a szczególnie dla kształtu jego przyszłości.¹ O ile w początkowym okresie badań naukowych, analizujących rozwój człowieka, zwracano uwagę przede wszystkim na okres niemowlęstwa i wczesnego dzieciństwa, zaniebując tym samym okres dojrzewania, o tyle współcześnie, coraz częściej podkreśla się znaczenie tego etapu życia ludzkiego.² Fakt szybkiego dorastania młodzieży, jako następstwo zmieniających się warunków życia, szczególnie pod wpływem środków społecznego przekazu, przynagla do zwrócenia uwagi na czas dojrzewania człowieka. Tym bardziej skłania do tego fakt, wzrastającego stopnia przestępczości wśród młodzieży, jak również wzrost ich problemów w szkole i w domu. Także w prasie i telewizji pojawiają się wzmianki dotyczące problemu dojrzewania młodzieży. Wydaje się więc koniecznym podjęcie głębszej analizy dotyczącej głównych problemów związanych z wychowaniem młodzieży w wieku dojrzewania.

1. Ogólna charakterystyka wieku dojrzewania

Pojęcie „dojrzewanie” obejmuje swym zasięgiem ten etap ludzkiego życia, kiedy człowiek w sposób szczególnie intensywny podlega zmianom we wszystkich szych płaszczyznach życia, dzięki którym to zmianom osiąga on pełnię swego rozwoju. Poza płaszczyznę fizyczną, wyraźnie widoczną, jeszcze ważniejsza jest płaszczyzna psychiczna. Ogólnie rzecz ujmując, należy stwierdzić, iż nie jest to czas łatwy dla młodego człowieka, gdyż musi on sprostać wielu trudnościom, jakie pojawiają się przed nim w związku z zaistniałymi zmianami. Trudności te mogą osiągnąć taki stopień, który wydawać się może nie do pokonania, dlatego u młodego człowieka, jako następstwo tego faktu, może powstać chęć ucieczki od wszystkiego, co wymaga wysiłku. Dlatego trzeba uświadamiać sobie złożoność tego procesu. W pierwszej kolejności należy zwrócić szczególną uwagę na rozwój intelektualny, gdyż właśnie rozwój sprawności umysłowych, takich jak poznawa-

¹ Sam termin „adolescencja” wywodzi się ze słowa *adolescere*, pochodzącego z języka łacińskiego, które można przetłumaczyć jako „rosnąć” lub „zbliżyć się do pełnej dojrzałości” (E. B. Hurlock, *Rozwój młodzieży*, Warszawa 1965, s. 12).

² Zaniebanie badań nad okresem adolescencji było rezultatem nie tyle niedocenia-
nia znaczenia tych lat dla kształtowania struktury psychicznej człowieka, ale raczej trudności w podejmowaniu i organizowaniu takich badań.

nie, rozumienie, uczenie się, myślenie, warunkuje większość zmian psychicznych pojawiających się w dorastaniu. Rzutuje to na procesy emocjonalne, motywacje, przyswojenie pojęć moralnych, a nawet na poziom samoświadomości i samokontroli.

Jakościowe ujmowanie rozwoju intelektualnego wyraża się w wyróżnianiu stadiów rozwoju umysłowego, natomiast ilościowe wyrażane jest ilorazem inteligencji, badanym w testach. Intensywnie rozwija się także w tym czasie wyobraźnia, przejawiająca się w marzeniach i twórczości. Marzenia na jawie mogą być nie tylko wyrazem życzeń młodzieży, ale posiadać także charakter ucieczkowy i kompensacyjny. Może to prowadzić do tworzenia wyidealizowanych obrazów własnej osoby i swoich bliskich. Z kolei twórczość młodzieży może przejawiać się w formie wytworów artystycznych (wierszy, dramatów, nowel), w postaci zwierzeń (listy), werbalizacji własnych przeżyć dla siebie samego (pamiętniki). Na tym etapie dochodzi także do znacznego przyswojenia sobie bogatego słownictwa, systemu gramatycznego języka, poszerzenia odcienia znaczeniowego słów.³ Młodzież zaczyna używać danego słowa w znaczeniu potocznym, naukowym, dosłownym i przenośnym. Rozumie metafory i zwroty, ujmując ich sens symboliczny. Jest to bardzo ważne, ponieważ język jest narzędziem myślenia i kształtowania wiedzy o świecie, jak również podstawą kształtowania kontaktów interpersonalnych. Należy tu zaznaczyć, iż sprzyja temu własna aktywność, czego wyrazem może być czytanie książek.

Zdarza się jednak w wieku dojrzewania, obniżenie wydolności umysłowej, zwłaszcza na początku tego okresu. Przejawem tego mogą być trudności w nauce i obniżeniu zdolności koncentracji, które tu właśnie mogą mieć swoje źródło, a nie jedynie w stosunku młodego człowieka do nauki szkolnej. Pomocą w przewyżnianiu tego jest otwartość młodego człowieka na świat, wrażliwość na problemy, siła motywacji, czy też chęć przygody intelektualnej.

W procesie dojrzewania ważna jest również sfera emocji. Emocje należą do kategorii psychologicznych, za pomocą których są ujmowane relacje pomiędzy człowiekiem a światem zewnętrznym, jak również wewnętrzne stosunki człowieka z samym sobą ze względu na znaczenie zjawisk.⁴ Pobudzenie emocjonalne u dorastającej młodzieży przejawia się najczęściej w intensywności zachowania. Może także dotyczyć przeżyć wewnętrznych, towarzysząc myślom, wyobrażeniom, czy marzeniom sennym. Przyjmuje się, iż nie uzewnętrznienie stanów emocjonalnych, może prowadzić do zaburzeń nerwicowych. Cechą charakterystyczną emocji w tym okresie ludzkiego życia jest ich duża zmienność. Zasadniczo można podzielić emocje na negatywne i pozytywne. Najczęściej występującym stanem emocjonalnym negatywnym na tym etapie jest gniew, będący reakcją na frustrację. Innym uczuciem jest wstyd. Jest to swego rodzaju obawa towarzysząca czynnościom mogącym zniesławiać człowieka w oczach innych ludzi, lub też powstająca w człowieku, gdy już uczynił coś podobnego.⁵ Jest to więc, samorzutna ochrona godności ludzkiej przed poniżeniem jej.

³ M. Żebrowska, *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1979, s. 593.

⁴ A. Jaczewski - B. Woynarowska, *Dojrzewanie*, Warszawa 1982, s. 151-152.

⁵ J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza*, t. II/1, Lublin 1986, s. 22.

Innymi uczuciami silnie ujawniającymi się u dorastającej młodzieży są także zazdrość i zawiść. Zazdrość jest reakcją wynikającą ze złości. O ile złość mogą wywołać ludzie lub przedmioty, to bodziec wywołujący zazdrość ma zawsze charakter społeczny, czyli powoduje ją każda sytuacja dotycząca ludzi, dla których jednostka ma głębokie uczucie sympatii.⁶ Wówczas zazdrość przyjmuje formę werbalną. Zamiast fizycznego ataku na jednostkę wywołującą zazdrość, młoda osoba walczy z nią za pomocą słów. Ta zastępcza reakcja przyjmuje wiele form wyrazu, wśród których najczęstszymi są: sarkazm, wyśmianie, czy ubliżanie, gdy dana osoba jest nieobecna i sama nie może się bronić.

Z kolei zawiść wywoływana jest nie przez osoby, lecz przez przedmioty, będące jej własnością. W tym przypadku dochodzi do obniżania wartości danego przedmiotu, posiadanego przez inną osobę. Ponieważ przedmioty materialne są w większości przypadków ważniejsze dla dziewcząt niż dla chłopców, zawiść jest uczuciem częściej przeżywanym przez dorastające dziewczęta, niż przez chłopców w tym wieku.

Uczuciem pozytywnym, najsilniej przeżywanym przez dorastającą młodzież jest radość. Wywołują ją najczęściej indywidualne lub grupowe doznania sukcesów, sytuacje upragnione, a równocześnie niespodziewane, uniknięcie porażki, różne przyjemne zdarzenia, a nawet przykrość, która spotyka nielubianą osobę. Radość wyrażana jest pantomimicznie i artykulacyjnie.

Kolejnym uczuciem jest sympatia, będąca reakcją emocjonalną wykształconą poprzez przyjemne skojarzenia. W okresie adolescencji uczucie to wiąże się zasadniczo z ludźmi, ponieważ młodzież znacznie lepiej niż dziecko potrafi przeprowadzić selekcję osób, czyli dokonać krytycznego wyboru ludzi, których obdarza sympatią. Przejawem sympatii osoby dorastającej jest pragnienie przebywania z osobą ukochaną, spełnianie dla niej pewnych drobnych przysług w nadziei uczynienia ją szczęśliwą.

Wszystkie powyżej przedstawione uczucia są wezwaniem skierowanym do młodego człowieka, aby potrafił on kształtować w sobie dojrzałość emocjonalną. Dojrzałość ta polega na modyfikacji pierwotnych, emocjonalno-popędowych mechanizmów regulacyjnych, czyli na socjalizacji pierwotnych impulsów emocjonalnych. Stopniowo, dzięki odpowiednim oddziaływaniom wychowawczym, następuje szereg przekształceń w formach ich wyrażania. Zmiany polegają również na wzrastającej zdolności do modulowania odpowiednich reakcji, w rezultacie czego forma i siła reakcji, będą zmieniały się stosownie do okoliczności. Wzrasta także tolerancja na zwłokę, polegająca na zdolności powstrzymywania się przed zaspokojeniem własnych potrzeb. Należy tu zaznaczyć, iż rozwój emocjonalny w wieku dorastania nie zawsze przebiega bez zaburzeń. Istnieje bowiem szereg czynników wpływających na wzmoczenie drażliwości emocjonalnej dorastającego człowieka.⁷ Mogą nimi być: zmęczenie, senność, głód, znudzenie, zmartwienie. Dlatego też psychologia próbuje sformułować dyrektywy, wskazujące sposób stwarzania warunków koniecznych

⁶ E. B. Hurlock, *Rozwój młodzieży*, Warszawa 1965, s. 117

⁷ Przykładem może tu być zależność pomiędzy stanem zdrowia a reakcjami emocjonalnymi. Bodziec, który normalnie bywa niedostrzegany, przy osłabionym organizmie może spowodować stan niepokoju lub depresji.

do pomyslnego rozwoju emocjonalnego i zapobiegajacych powstawaniu zaburzen w okresie dorastania.⁸

Kolejną płaszczyzną podlegającą rozwojowi w okresie dojrzewania jest płaszczyzna wolitywna, ukierunkowana głównie na wartości i normy moralne, kształtujące wolę ludzką. Jest to zatem czas szczególnej próby, w której sprawdza się wartość wychowania w młodszym wieku. Zasadniczo rozwój w tej dziedzinie polega na przejściu od zewnętrznego sterowania człowiekiem do jego wewnętrznych motywów. Tak więc wartości i normy oferowane przez społeczeństwo, ulegają stopniowo internalizacji, wyzwalając pożądaną społecznie motywację. Bardzo pomocną w dojrzałości na tej płaszczyźnie jest wczesna orientacja moralna, którą człowiek dojrzewający wynosi jako dziecko z domu rodzinnego, będąca punktem odniesienia w nowych i trudnych sytuacjach, w których młody człowiek musi podejmować samodzielne decyzje natury moralnej. Brak dojrzałości w tej dziedzinie, może stać się przyczyną chwiejności moralnej, a niekiedy nawet czynnikiem skłaniającym młodego człowieka do przystąpienia do grupy dewiacyjnej. Dlatego pełna dojrzałość wolitywna musi cechować się świadomością i refleksją. I tu jest właśnie miejsce na kształtowanie charakteru i ćwiczenie woli. Potrzebne jest zatem działanie pozytywne w formie dążenia do wykonania określonej czynności, lub też działanie w formie negatywnej, polegające na powstrzymaniu się od jakiegoś działania.

Szczególnie istotnym czynnikiem w kształtowaniu dojrzałości wolitywnej jest miłość, na którą to właśnie młody człowiek jest bardzo wrażliwy. Pełni ona tak istotną rolę, gdyż jest ona wzajemnym szacunkiem pomiędzy ludźmi, czyli odwołuje się właśnie do woli ludzkiej. Chociaż jej wstępną fazą jest element upodobania, to jednak nie zamyka się ona na tym etapie. W miłości bowiem najważniejsza jest odpowiedzialność za osobę, czyli świadome i wolne działanie.⁹ Jednakże istnieje jeszcze inny czynnik mający wpływ na kształtowanie się woli. Jest nim zjawisko przekory, przejawiające się w krnąbrności i nieposłuszeństwie wobec rodziców i wychowawców. Nie znika ono szybko, ale zmienia swe formy. Są one wywołane konkretnymi warunkami. We wczesnej fazie dorastania tendencja do przekory może ulec szybkiemu rozładowaniu, bądź też przeobrazić się w trwałą negatywną postawę wobec poczynań dorosłych. Przekorne zachowanie świadczy o słabości woli, którą to słabość człowiek pragnie ukryć przez ślepe i bezkrytyczne uchwycenie się pewnej myśli. Zdarza się, iż przekorze towarzyszyć może dodatkowo bunt. Wówczas taki nieopanowany sposób bycia prowadzi do częstych konfliktów z otoczeniem. Dlatego koniecznym staje się w takiej sytuacji wyrabianie powściągliwości i odmawianie sobie pewnych przyjemności, jak również opanowywanie różnych zachcianek.

⁸ Podstawowym warunkiem normalnego rozwoju emocjonalnego jest uczestnictwo w życiu społecznym, przy czym uczestnictwo to powinno być dostosowane do poziomu dojrzałości jednostki. Ważnym warunkiem jest też właściwe kierownictwo, przyjazne i pełne zrozumienia dla właściwości dorastającego. Istotna jest także zależność pomiędzy modelem emocjonalnego zachowania się, jaki istnieje w każdym kręgu społecznym, a nowymi wzorami, powstającymi pod wpływem ciągle zmieniających się stosunków społecznych.

⁹ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 116-120.

2. Czynniki wpływające na wychowanie młodzieży w wieku dojrzewania

Najważniejszym czynnikiem wpływającym na młodzież w wieku dojrzewania jest rodzina. Stanowi ona podstawową grupę społeczną.¹⁰ Tworzą ją osoby połączone związkiem małżeńskim, pokrewieństwem lub adopcją. Członkowie rodziny nie tylko zamieszkują na ogół we wspólnym domu, ale również współdziałają ze sobą zgodnie z wewnętrznym podziałem ról, tworząc warunki niezbędne do utrzymania i wychowania dzieci. Na przestrzeni dziejów model rodziny ulegał stopniowo przekształceniu. Niemniej jednak, rodzina najlepiej zaspokaja podstawowe biologiczne i psychiczne potrzeby dziecka. Ponadto to właśnie ona w najbardziej skuteczny sposób przekazuje mu dorobek kulturowy społeczeństwa. Najważniejsze jednak w tym wszystkim jest to, iż rodzice dostarczają dziecku modeli osobowych i wzorów zachowań w konkretnych sytuacjach życiowych, oraz system wartości. Rodzina jest więc podstawowym terenem socjalizacji dziecka. Istotną rolę w wychowaniu dziecka odgrywa także sposób sprawowania władzy przez rodziców. Może on przybierać różną formę. W zależności od tego powstają określone efekty wychowawcze. Na uwagę zasługuje fakt, iż współcześnie zauważa się wydłużenie funkcji wychowawczej rodziny. Dlatego tym bardziej ważne są w tym procesie postawy rodzicielskie wobec dziecka.¹¹

Drugim czynnikiem wpływającym na młodego człowieka w okresie jego dojrzewania są grupy rówieśnicze. Posiadają one charakter formalny lub nieformalny. Każda z nich ma bardzo ważne znaczenie w życiu dojrzewającego człowieka, gdyż zaspokaja szereg potrzeb społecznych, których nie jest w stanie zaspokoić żadne inne środowisko. Przykładem może być potrzeba przynależności do zespołu, nawiązywania kontaktów towarzyskich, samopotwierdzenia, czy też wymiany poglądów bez udziału dorosłych. Dzięki silnej motywacji, uczestnictwo w grupie rówieśniczej wzmacnia poczucie własnej wartości i poczucie społecznej przydatności jednostki. Jednakże przynależność do określonej grupy rówieśniczej może nieść ze sobą także negatywne skutki, spośród których najbardziej negatywnym może być utrata własnej indywidualności, na rzecz zyskania uznania ze strony tejże grupy i to za wszelką cenę. Dlatego bardzo ważne jest zwrócenie uwagi na normy obowiązujące w grupie, zwłaszcza na ich zgodność z ogólnie przyjętymi zasadami zachowania w danym społeczeństwie. Konflikt na tej płaszczyźnie będzie powodował patologiczne zachowania człowieka.

Bardzo ważną rolę w procesie dojrzewania człowieka odgrywa szkoła. Z chwilą osiągnięcia przez dziecko odpowiedniego etapu życia, instytucja ta zaczyna wywierać na nie coraz większy wpływ. Działalność szkoły posiada, w dużej mierze, charakter planowy. Podejmowane działania wychowawcze realizują z góry wyznaczone i określone cele oraz zadania. Jest tak nawet pomimo tego, iż występuje duża różnorodność samych programów wychowawczych, typów i stopni poszczególnych szkół. Współcześnie dołącza się do tego brak tak bardzo koniecznej równowagi pomiędzy nauczaniem i wychowaniem w szkole. Ponadto, jeszcze stosunkowo rzadko występuje taki model szkoły, który współpracowałby z działaniami wychowawczymi rodziny.

¹⁰ M. Przetacznik-Gierowska - Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994, s. 113.

¹¹ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1969, s. 98.

Spośród najważniejszych zadań szkoły, należy wskazać na pracę, która nie tyle koncentrowałaby się na przekazywaniu wiedzy, ile raczej na kształtowaniu właściwych cnót moralnych u wychowanków. Dlatego bardzo ważną rolę w tym procesie pełni sam nauczyciel. Musi się on odznaczać nie tylko głęboką wiedzą, ale również umiejętnością spostrzegania i właściwej interpretacji rzeczywistości. Zwłaszcza dotyczy to trafnej oceny zdolności indywidualnych konkretnego wychowanka.

Podstawową jednostką szkoły jest klasa. Uważa się ją za potencjalną grupę społeczną.¹² Chociaż nie jest ona idealną jednostką organizacyjną, a system klasowo-lekcyjny posiada z pewnością wiele niedomogów, to jednak obecnie nie ma innej formy organizacyjnej szkoły, która mogłaby zastąpić powszechnie ten system. Pomimo przypadkowego doboru uczniów, klasa w niczym nie przypomina tłumu, czy innego luźnego zbiorowiska osób. Składa się bowiem z dzieci lub młodzieży, będących w tym samym wieku, na podobnym poziomie rozwoju fizycznego i psychicznego, zebranych dla realizacji tego samego celu. Umożliwia to szybką integrację izolowanych od siebie początkowo jednostek w coraz bardziej zwartą grupę o wspólnych upodobaniach, zainteresowaniach i rodzajach aktywności. Posiadając określoną strukturę i organizację, w której elementy formalne splatają się z nieformalnymi, klasa szkolna staje się podstawowym zespołem wychowawczym, stanowiącym organiczną część szerszego zespołu ogólnoszkolnego. Klasa, jako grupa formalna, pełni funkcję grupy zadaniowej, zmierzającej do realizacji celów nauczania i wychowania, przewidzianych w programach ogólnych i wyznaczonych wspólnie przez zespół klasowy pod kierunkiem nauczyciela. Tym bardziej jest to ważne właśnie w przypadku dorastającej młodzieży, ze strony której można już oczekiwać pełniejszego zrozumienia funkcji społecznej klasy i szkoły. Wówczas bowiem uczniowie traktują zadania i obowiązki zespołowe, jako swoje własne i przez to stają się współtwórcami norm zachowania, oraz sami je wprowadzają w życie. Wtedy właśnie klasa krystalizuje się jako podstawowy zespół, jako grupa zwarta i zintegrowana wewnętrznie, zdolna nie tylko do samodzielnego realizowania podsuwanych jej przez nauczyciela zadań, lecz także do inicjowania różnych akcji o walorach kształcących i wychowawczych. Może się to dokonywać nie tylko na terenie szkoły, ale także we współpracy z szerszą społecznością lokalną.¹³

Ostatnim czynnikiem wpływającym na wychowanie młodzieży w wieku dorzeczenia są środki społecznego przekazu. Zalicza się do nich prasę, radio i telewizję. Ich oddziaływanie zaczyna się już w okresie przedszkolnym, wzrastając stopniowo z wiekiem. Wśród uczniów zaliczających się do dorastającej młodzieży, zauważa się zjawisko „dwutorowości czytelniczej”, polegającej na swoistej opozycji pomiędzy lekturą szkolną a lekturą z wyboru.¹⁴ Biorąc pod uwagę audycje radiowe, należy stwierdzić, iż młodzież słucha zazwyczaj audycji, których głównym programem jest muzyka rozrywkowa. Jednak najbardziej wykorzystywanym środkiem społecznego przekazu przez młodzież jest telewizja. Środek ten charakteryzuje się jednokierunkowością i niesymetrycznością przekazu. Przekaz dociera jednocześnie

¹² D. Barnes, *Nauczyciel i uczniowie. Od porozumiewania się do kształcenia*, Warszawa 1988, s. 161.

¹³ Z. Zaborowski, *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*, Warszawa 1964, s. 13.

¹⁴ B. Chrzastkowska, *Szkolny przymus lekturowy – ograniczenia i szanse*, w: *Sztuka i dorastanie dziecka*, red. M. Tymoszkowa, Warszawa – Poznań 1981, s. 71.

do masowej publiczności, a regularność nadawania sprzyja wyrabianiu orientacji, co, gdzie i o jakiej porze można obejrzeć. Tym bardziej, że atrakcyjność telewizji wypływa stąd, iż posługuje się ona obrazem, który zbliża ją do psychiki człowieka, gdyż doznania wzrokowe są źródłem większości wrażeń, które docierają do świadomości ludzkiej.¹⁵ Niestety, telewizja posiada także swój bardzo negatywny aspekt. Jest ona bowiem, jako nadawca zbiorowy, często zależna od świata polityki lub wielkiego kapitału. To z kolei sprawia, iż daje się ona łatwo sterować i kontrolować. Następstwem tego jest fakt, że informacyjna i rozrywkowa funkcja telewizji jest łączona z funkcją ideologiczną. Z wychowawczego punktu widzenia istotne jest to, jakie treści i w jakiej formie docierają do dzieci i młodzieży poprzez telewizję. Do pewnego bowiem wieku życia istotny sens, czy idea utworu, mogą nie zostać właściwie przyjęte i zrozumiane, czyli w efekcie mogą zostać zniekształcone. Dlatego potrzebne jest skoncentrowanie się na trzech płaszczyznach, na które wpływa telewizja. Pierwszą z tych płaszczyzn jest płaszczyzna poznawcza, która umożliwia właściwą ocenę otaczającej rzeczywistości. Stąd też konieczne jest, aby telewizja charakteryzowała się odpowiednim wysokim poziomem wiedzy i koncentrowała uwagę w zależności od wagi danej sprawy. Z kolei płaszczyzna emocjonalna dotyczy umiejętnego pobudzania i rozładowywania napięcia. Jest to bardzo ważne, ponieważ długotrwały i nadmiernie intensywny związek emocjonalny z telewizją, może prowadzić do narkotycznego uzależnienia. Innym negatywnym skutkiem może być stopień wrażliwości emocjonalnej, czyli desensytyzacja. Jest to reakcja na silne emocjonalnie przedstawienia odbierane w nadmiarze. Ponadto może dojść do stanów lękowych, jako reakcji na obrazy zagrożenia, przybierających często postać „syndromu złych wiadomości”. Następstwem tego może być powstanie poczucia bezradności i bezsilności. Istotna jest też płaszczyzna behawioralna. Media bowiem mogą wpływać na ludzkie zachowania w sposób najbardziej bezpośredni.

Telewizja oddziałuje na człowieka w trojaki sposób. Najpierw poprzez czas, który jest jej poświęcany i tym samym odbierany innym zajęciom. Następnie poprzez sposób przekazywania treści, czyli od sposobu korzystania z niej. Obraz ruchomy, którym dysponuje telewizja, przyciąga bowiem uwagę, a przez to nie skłania do pobudzania wyobraźni i samodzielnego myślenia, gdyż wszystko jest podane bezpośrednio. Ponadto telewizja oddziałuje poprzez treści przekazywane odbiorcom, w tym także skierowane wprost do dzieci. Za to więc, jak wpływają na dzieci i młodzież programy specjalnie dla nich przygotowane, odpowiedzialność ponosi nadawca. Jednakże wpływy wychowawcze telewizji nie ograniczają się wyłącznie do przekazu słownego, czyli tego, co jest wypowiedziane wprost, ale obejmują swym zasięgiem ponadto podawanie wzorów, nadawanie znaczeń i prowokację sytuacyjną.¹⁶ Podawanie wzorów, oznacza przedstawianie dziecku i młodzieży różnych modeli postępowania, które wywołują u nich chęć naśladowania, czyli upodobnienia się do modelu pod względem wyglądu, przekonań i zachowania. Ten rodzaj wpływów jest szczególnie znaczący w oddziaływaniu telewizji, gdyż dzieci i mło-

¹⁵ J. Kobylnicki, *Wpływ telewizji na psychikę dziecka*, w: *Kościół a kultura masowa*, red. F. Adamski, Kraków 1984, s. 189.

¹⁶ M. Braun-Gałkowska, *Wpływ telewizyjnych obrazów przemocy na psychikę dzieci*, w: *W świecie dziecka*, red. B. Lechowska - M. Grygielski, Lublin 1999, s. 39.

dzień posiadają naturalną tendencję do naśladowania modeli, ukazywanych przez telewizję. Z kolei nadawanie znaczeń polega na wiązaniu określonych emocji z określonymi zdarzeniami. Ponieważ w telewizji prezentowanych jest bardzo wiele obrazów nasyconych emocjami, rodzaj prowokowanych w ten sposób emocji posiada bardzo duże znaczenie dla kształtowania nastawień dzieci i młodzieży do różnych zjawisk. Natomiast prowokacja sytuacyjna polega na stwarzaniu sytuacji wymagającej od wychowanka samodzielnego rozwiązania problemu i własnej aktywności. Jest ona szczególnie ważna w wychowaniu. Niestety, percepcja programów telewizyjnych przez dorastającą młodzież, nie działa w tym kierunku. Zauważa się raczej zjawisko wprost przeciwne, czyli osłabienie, a nawet brak takiej właśnie aktywności. Chociaż telewizja przekazuje obrazy z całego świata, to jednak człowiek nie jest w stanie zaangażować się w te wszystkie treści. Stopniowo nawet przyzwyczajają się do obojętnego patrzenia na sprawy, które powinny go głęboko poruszyć. Tak więc, dzięki telewizji, można wiele zobaczyć, ale w nic się nie angażując, co niestety sprzyja obojętności i utracie wrażliwości. Telewizja jest zatem szczególnie wpływowym środkiem oddziaływującym na postawy i system wartości dorastającej młodzieży.

3. Przejawy wychowawczych problemów w wieku dojrzewania

Sam proces dojrzewania młodego człowieka, jak również pewne czynniki zewnętrzne towarzyszące temu procesowi, mogą przyczynić się do powstania pewnych problemów wychowawczych w tym okresie życia. Pierwszym w kolejności wydaje się być nasilenie agresywnych zachowań wśród dojrzewającej młodzieży. Ogólnie przez agresję należy rozumieć zachowanie zmierzające najczęściej do wyrządzenia krzywdy osobie, do której jest ona skierowana. Natomiast agresywność jest to względnie stała tendencja do zachowań agresywnych. Sama agresja jest często reakcją na frustrację, ale reakcja ta nie jest jej prostym następstwem, gdyż zależy od tego, jaka jest osoba na nią reagująca. Możliwe jest też pojawienie się agresji bez wywołującej ją frustracji. Dzieje się tak na skutek społecznego uczenia się.¹⁷ Uczenie to następuje w bezpośrednich interakcjach między danym człowiekiem a osobami agresywnymi, stającymi się wzorami agresywnego zachowania, a także, gdy oglądanie takiego modelu dokonuje się poprzez film lub telewizję. Telewizja, dążąc do zwiększenia swej oglądalności, stara się ukazywać wydarzenia wstrząsające i niezwykle kosztem przedstawiania elementów dobrych. Przez zachwianie równowagi w tej dziedzinie, występuje nadprezentacja agresji w stosunku do rzeczywistego stanu rzeczy. Sytuacja taka powoduje błędne wyobrażenia odbiorców, którzy są przekonani o szerszym niż w rzeczywistości rozpowszechnianiu przemocy w stosunkach międzyludzkich. Z kolei przyjęcie wizji świata, w którym przemoc jest czymś powszechnie występującym, sprzyja zobojętnieniu na nią. Wielokrotne oglądanie scen przedstawiających walkę, wypadki i ludzka krzywdę, wywołujących początkowo silne pobudzenie emocjonalne, z czasem staje się coraz bardziej obojętne. Prezentowane okrucieństwo staje się modelem zachowania dla młodego człowieka. Proces ten powoduje zmiany w wartościowaniu agresywnego zachowania, czego następstwem jest podniesienie się bariery dla

¹⁷ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 1995, s. 50.

uznawania tych zachowań za agresywne. Oglądanie ich powoduje zakodowanie się odbieranych treści w podświadomości, co w konsekwencji prowadzi do tworzenia się skłonności agresywnych, trudności w koncentracji uwagi i osłabienia systemu nerwowego.¹⁸ Następuje naśladownictwo zachowań agresywnych, oglądanych w filmach, ich rozwój i uogólnienie. Osoby oglądające przemoc na ekranie, otrzymują wzory zachowania, które przez częste powtarzanie, nabierają cech społecznego przyzwolenia. Szczególnie na oddziaływanie scen brutalnych podatni są chłopcy, co najprawdopodobniej wiąże się z kulturowymi oczekiwaniami wobec nich, co do roli tak zwanego „prawdziwego mężczyzny”, charakteryzującego się fizyczną siłą i przemocą. Taki model dostarcza wzorów osobowych, które zostają zinternalizowane przez młodego człowieka, doprowadzając do zmiany istniejących już postaw, lub do wytworzenia się nowych. Odbiorca takiego „bohatera”, przenosi jego przeżycia na swój własny wewnętrzny świat, a identyfikując się z daną postacią filmową, asymiluje jej sposób postępowania, czy nawet styl życia, włącza w całości lub we fragmentach w system osobistych norm i standardów.

Drugim problemem wychowawczym, pojawiającym się w okresie dojrzewania młodego człowieka, jest zjawisko pornografii. Powoduje ono poważne skutki w życiu społecznym, psychicznym i duchowym człowieka nie tylko dorosłego, ale zwłaszcza dojrzewającego. Pornografia, której celem jest wyłącznie pobudzenie sfery instynktownej, w pierwszej kolejności wypacza właściwy obraz męskości i kobiecości, a co najważniejsze niszczy także prawidłową relację pomiędzy nimi, ograniczając ją jedynie do aspektu fizycznego, i to w dodatku nieskoncentrowanego na drugiej osobie, a wyłącznie na własnych doznaniach cielesnych. Następuje zatem obniżenie poziomu wrażliwości, zwiększenie poziomu agresji. Do tych negatywnych skutków dołącza się również osłabienie współczucia wobec ofiar gwałtów. Pornografia ponadto ułatwia rozwój dewiacji seksualnej, a nawet uzależnienie w tej dziedzinie. W zjawisku tym, można wyróżnić cztery objawy. Pierwszym z nich jest „efekt uzależnienia”. Polega on na trudności w powstrzymaniu się od oglądania treści pornograficznych. Do tego dołącza się ciągle poszukiwanie nowych materiałów. Drugim objawem jest efekt eskalacji i polega na szukaniu materiałów o treściach coraz wyraźniejszych, bardziej drastycznych i dewiacyjnych. Następnym objawem jest efekt tracenia wrażliwości, czyli spadek wrażliwości na dewiacje i nadużycia seksualne. Ostatnim syndromem tego zjawiska jest wzrastająca tendencja do wcielania w życie obserwowanych scen pornograficznych.¹⁹ Cały proces jest tym bardziej niebezpieczny dla młodego człowieka, którego psychika nie wykształciła jeszcze odpowiednich mechanizmów obronnych przed pornografią. Oddziałuje ona bowiem na dojrzewającego człowieka nie tylko bezpośrednio, ale także pośrednio poprzez skutki społeczne, gdyż prowadzi do zmian postaw i opinii społecznych.

Ofiarą pornografii staje się całe społeczeństwo, w tym przede wszystkim rodzina, jako najważniejsza rzeczywistość wychowawcza. W ten sposób pornografia pośrednio ujawnia swoje patogenne oddziaływanie na wychowanie dzieci i młodzieży. Najbardziej drastycznym przykładem pośredniego wpływu na młodzież są ofiary

¹⁸ M. Wistuba, *Rozwój osoby ludzkiej w powiązaniu ze środkami masowego oddziaływania*, w: *Kościół a kultura masowa*, red. F. Adamski, Kraków 1984, s. 29-40.

¹⁹ S. Korzonek, *Pornografia a dzieci i młodzież*, „Wychowawca” 10 (1992), s. 31.

molestowania seksualnego i gwałtów, jak również wykorzystywanie osób dorastających do produkcji filmów i zdjęć pornograficznych. Pobudzanie w ten sposób sfery instynktownej musi być bezwzględnie oceniane jako moralnie złe. Tym bardziej, że ludzka seksualność, zarówno w rozwoju filogenetycznym, jak i ontogenetycznym, jest sferą intymną, która została włączona w duchowy wymiar człowieczeństwa. Pornografia zdecydowanie przekracza ten wymiar, naruszając jego godność. Uwidacznia się to zwłaszcza w odniesieniu do aktu małżeńskiego, którego pornografia wypacza z piękna i miłości. Dlatego trzeba podjąć wszelkie starania, zapewniające młodzieży ochronę tej duchowej sfery i eliminować pornografię z życia społecznego. Jest to oczywiste zadanie, wynikające z prawa rozwoju i istoty wychowania.

Równie niepokojącym problemem wychowawczym jest zjawisko alkoholizmu i narkomani wśród młodzieży. Współczesne społeczeństwo, dzięki bardzo rozwiniętej technice, charakteryzuje się dużymi możliwościami w wielu dziedzinach. Równocześnie jednak ta sama technika przyczynia się do stworzenia wielu zagrożeń dla prawidłowego funkcjonowania człowieka. Szereg z nich odznacza się tak dużym natężeniem, iż młody człowiek nie może sobie z nimi poradzić i zamiast zmagać się z nimi, wybiera łatwiejszy sposób, choć w efekcie przynoszący bardziej negatywne skutki, jakim jest ucieczka od nich w alkoholizm, narkomanię i niktynizm. W najbardziej ogólnym znaczeniu, przez alkoholizm należy rozumieć przewlekłe zatrucie, wynikłe z częstego spożywania alkoholu. Posiada ono charakter nałogu, przy którym rozwija się potrzeba spożywania coraz to większych ilości alkoholu, aby na tej drodze osiągnąć uspokojenie psychiczne i stan zadowolenia.²⁰ Alkoholizm rozwija się przede wszystkim u osób mało odpornych na działanie czynników stresowych lub wykazujących znaczne niezrównoważenie psychiczne. Nadużywanie alkoholu jest znane w różnych społeczeństwach, dlatego używki alkoholowe mogą przybierać różną postać. Niemniej jednak, pojęcie alkoholizmu w sensie choroby jest ograniczone głównie do przypadków toksykomanii alkoholowej, która przy rozpoznaniu alkoholizmu przewlekłego oznacza zespół objawów i ściśle określonych następstw spowodowanych nadużywaniem alkoholu. Wyróżnia się tu cztery fazy. Pierwszą z nich jest *początkowa faza alkoholizmu*. Picie alkoholu na tym etapie ma charakter towarzyski. Przyszły alkoholik dostrzega fakt, że alkohol swoimi właściwościami usuwa nieprzyjemne uczucia niezadowolenia, rozdrażnienia, niepokoju i wewnętrznego napięcia. Spożywanie alkoholu w tej fazie przynosi ulgę i zapomnienie. U takich osób, po pewnym czasie, stwierdza się podwyższenie tolerancji na alkohol. Drugim etapem jest *faza ostrzegawcza*. W tej fazie, picie alkoholu przestaje być dla takiej osoby obyczajem towarzyskim i staje się koniecznością. Uświadomienie sobie tego faktu, powoduje, że u takiej osoby wytwarza się poczucie winy. Ponadto w fazie tej mogą się pojawić u człowieka luki pamięciowe, chociaż nadużywający alkoholu posiada jeszcze zdolność krytycznej oceny sytuacji. Kolejnym etapem alkoholizmu jest *faza krytyczna*. Na tym etapie człowiek nadużywający alkoholu charakteryzuje się utratą kontroli nad jego spożywaniem. Najmniejsza dawka alkoholu wyzwala potrzebę dalszego picia, którą pijący odczuwa jako fizyczną konieczność. Spożywa on alkohol, aż do momentu, w którym dalsza konsumpcja staje się niemożliwa. Osoba

²⁰ M. E. Jurczak, *Choroby cywilizacji*, Warszawa 1977, s. 305.

taka może zachować abstynencję przez kilka tygodni, a nawet miesięcy. Stan zdrowia w tej fazie ulega pogorszeniu. Mogą się przy tym rozwijać różne choroby. Występuje także u tych osób stan napięcia psychicznego. Ostatnim etapem jest *faza końcowa*. Jej oznaką jest poranne nadużywanie alkoholu, co przechodzi w stałe upijanie się, często kilka następujących po sobie dni. Ponadto cechą charakterystyczną tej fazy jest obniżenie tolerancji na alkohol. Nawet niewielka jego dawka powoduje upojenie. Pojawiają się przy tym lęki, drżenie kończyn, występują zaburzenia czynności układu nerwowego, krążenia i pokarmowego. Ujawniają się zaburzenia psychiczne w postaci psychoz alkoholowych. Szereg badań dotyczących zjawiska alkoholizmu wskazuje, że ponad połowa młodzieży w okresie szkolnym nadużywa alkoholu. Jest to więc wielkim wyzwaniem dla współczesnych wychowawców.

Innym zjawiskiem, obok alkoholizmu, budzącym duży niepokój jest narkomania. Polega ona na nieodpartym pociągu do przyjmowania środków odurzających.²¹ Problem narkomanii przybrał obecnie tak duże rozmiary, iż dochodzi do coraz większej degeneracji całego społeczeństwa.²² Zasadniczo wszystkie rodzaje środków odurzających wywołują efekty euforyczne i uspokajające, przynosząc ulgę w bólu i niepokoju czy też w skrajnej apatii. Ich działanie może być nieco odmienne w przypadku poszczególnych osób a nawet w różnych okresach w odniesieniu do tej samej osoby. Pomimo tego, przy wszystkich narkotykach, psychiczna zależność rozwija się bardzo wcześnie i jest bardzo silna. Dla rozwoju nałogu najbardziej podatny jest stan psychiki w okresie dojrzewania. Dorastający człowiek próbuje rozwiązać różne problemy egzystencjalne, zastanawiając się nad celem i sensem życia oraz poszukując swojego miejsca w świecie. Ponadto skłonność do odurzania się może być wynikiem rozmaitych urazów psychicznych. Ich źródłem może być rodzina, niepowodzenia szkolne, niedomogi fizyczne wywołujące kompleks niższości.

Powszechnie wyróżnia się cztery fazy narkotycznego uzależnienia. Pierwszą z nich jest faza *odurzania się eksperymentem*. W fazie tej młody człowiek sięga po narkotyk, który jest łatwo dostępny. Powodem takiego działania jest wyłącznie ciekawość i skłonność do naśladowania innych, a nawet traktowanie tego jako zabawy. Używanie narkotyków w takiej sytuacji ma zazwyczaj miejsce na różnego rodzaju imprezach rozrywkowych. Na tym etapie narkotyk łatwo powoduje stan odurzenia, dzięki niskiej tolerancji. Drugą fazą jest *odurzanie się przyjemnością*. Na tym etapie narkotyk nie jest już zażywany okazjonalnie, ale przy każdej nadarzającej się okazji, co sprowadza się praktycznie do codzienności. Nabywanie narkotyku staje się regularnym nawykiem. Wzrasta stopień tolerancji, co w efekcie powoduje, że konsumpcja narkotyku staje się potrzebą. Następuje zamiana dotychczasowego otoczenia na środowisko ludzi zażywających narkotyki. W trzeciej fazie *odurzanie staje się nadrzędnym celem*. W tej fazie życie staje się całkowicie podporządkowane zdobywaniu narkotyku i przeżywaniu stanu euforii. Występuje tu więc poważne zagrożenie życia, gdyż może łatwo dojść do przedawkowania. Jakakolwiek przerwa

²¹ K. Frieske. R. Sobiech, *Narkomania. Interpretacje problemu społecznego*, Warszawa 1987, s. 70.

²² W większości krajów na świecie, produkcja i obrót narkotykami są zakazane odpowiednimi przepisami prawnymi

w działaniu środka odurzającego odczuwana jest bardzo boleśnie przez młodego człowieka. Osoba taka, nie mając możliwości zażycia środka odurzającego, łatwo wpada w zły nastrój, odczuwa nawracające poczucie winy i wstydu. Mogą się przy tym pojawić myśli samobójcze. W ostatniej fazie *odurzanie staje się koniecznością*. Na tym etapie narkotyk staje się niezbędny do podtrzymania normalnego samopoczucia. Celem zażywania narkotyku staje się osłabienie zespołu abstynenckiego. Bardzo podwyższa się tolerancja na środek odurzający, co w rezultacie oznacza stosowanie bardzo wysokich dawek. Osoba w tej fazie może już funkcjonować jedynie po zażyciu narkotyku.²³

Szybki rozwój społeczeństwa w dziedzinie techniki spowodował znaczne rozpowszechnienie się powyżej przedstawionych nałogów, co spowodowało zmianę nastawienia do nich. Widoczne to jest niestety w społecznej akceptacji tych nałogów, pomimo tego, że przynoszą one bardzo szkodliwe następstwa. Dotyczą one nie tylko płaszczyzny biologicznej, ale głównie psychicznej i społecznej.

Powyższa analiza głównych problemów młodzieży w wieku dojrzewania wskazuje, iż proces dorastania jest niezwykle skomplikowany i obejmuje swym zasięgiem wiele elementów ludzkiej osobowości. Samo dojrzewanie bywa zazwyczaj określane jako okres o najintensywniejszym tempie wzrastania. Dlatego właśnie często jest on nazywany „powtórными narodzinami”. Bardzo znacznie na tym etapie poszerzają się, i tym samym zmieniają jakościowo, formy oddziaływań wychowawczych. Stąd też, niezbędna staje się tu pomoc wychowawców w przezwyciężeniu trudności rozwojowych. Jest ona koniecznym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się w tym okresie prawidłowych stosunków dorastającej młodzieży z otaczającym społeczeństwem.

²³ K. Firske. - R. Sobiech, *Narkomania. Interpretacja problemu społecznego*, Warszawa 1987, s. 152.